

Arbejdstidsforkortelse i historisk perspektiv

1. Indledning

Begrebet arbejdstidsforkortelse skal sættes i et historisk perspektiv med det formål at beskrive udviklingen i arbejdstiden over et livsforløb for den enkelte person i arbejdsstyrken. Herunder vurderes hvilke arbejdstidsforkortelsesvariable, der har været mest betydende i perioden 1911-1983. Det er primært udviklingen for en fuldtidsbeskæftiget person på det manuelle arbejdsmarked, der undersøges.

Indledningsvis skal der gøres opmærksom på problemer med at stable konsistente sammenhængene talserier på bene, hvilket især skyldes hyppige ændringer i klassifikationer og opgørelsesmetoder. Desuden er det ikke givet, at de officielle tal nødvendigvis fuldt ud giver det sande billede af den faktiske udvikling.

Selve begrebet arbejdstidsforkortelse er en ganske sammensat størrelse, jvf. figur 1. Traditionelt forstås arbejdstidsforkortelse som en reduktion af den ugentlige arbejdstid. Det fremgår af figur 1, at der er en lang række andre forhold, der må indgå i et dækkende arbejdstidsforkortelsesbegreb. Af betydning for det faktiske årlige antal arbejdstimer er også ferielængde, faktisk arbejdstid under og over den aftalte ugentlige arbejdstid, arbejds-

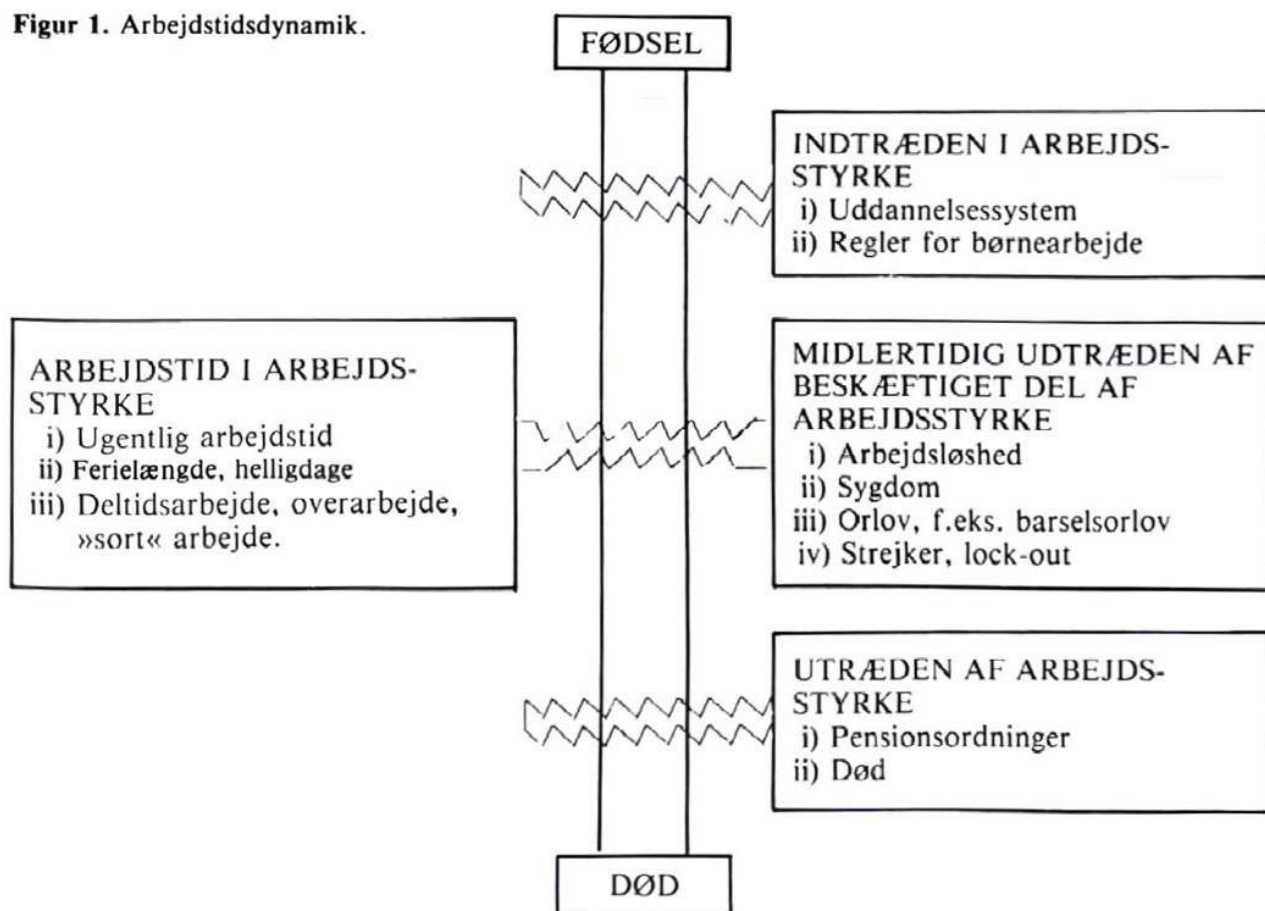
løshed, sygdom, osv. For at vurdere arbejdstiden pr. livsforløb må bl.a. inddrages tidspunkt for indtræden i og udtræden af arbejdsstyrke. (Det følger implicit, at en arbejdstidspolitik omfatter alle foranstaltninger, der regulerer det samlede antal (udbudte) arbejdstimer for det enkelte individ i et livsforløb. Bemærk i forlængelse heraf den - ikke helt klare - traditionelle opdeling i a) overenskomstspørgsmål (ugentlig arbejdstid, deltid, holddriftsarbejde), b) mellemområdet -lovgivning/overenskomst (ferie, overarbejde) og c) lovgivning (dobbeltarbejde, barselsorlov m.v., pensionsordninger)). Sidst skal nævnes, at arbejdstidsforkortelser både kan være af »frivillig« og »ufrivillig« art. Med en »ufrivillig« arbejdstidsforkortelse tænkes bl.a. på udviklingen på arbejdsmarkedet siden 1973-1974, hvor en del af arbejdsstyrken ganske ufrivilligt har oplevet en arbejdstidsnedsættelse fra 40 timer til 0 timer ugentlig arbejdstid. Som kuriosum kan nævnes, at dødsfald og herefter automatisk arbejdstidsnedsættelse også er en art »ufrivillig« arbejdstidsforkortelse; jvf. dog den tilsyneladende forøgede selvmordsfrekvens.

2. Arbejdstidsforkortelser

Begrebet arbejdstidsforkortelse er ikke et nyt fænomen på det danske arbejdsmarked. De følgende afsnit vil vise, at der til stadighed i det sidste århundrede er forekommet arbejdstidsforkortelser. Dette forhold skal dog vise sig at være en regel

*Udvalget vedr.
Arbejdsløshedsforskning
Statens samfundsvidenskabelige
Forskningsråd*

Figur 1. Arbejdstidsdynamik.

Anm. Jvf. også (Larsen, 1984: 427). Det skal pointeres, at der naturligvis også eksisterer en række ikke-økonomiske faktorer, der spiller en essentiel rolle for den individuelle arbejdstid.

med en væsentlig undtagelse for den kvindelige arbejdskraft.

a) Ugentlig arbejdstid.

Ved indgangen til 1880'erne var en arbejdsdag på omkring 11 timer for byarbejdere ikke et ualmindeligt syn, (Christensen, 1975: 71-72). En arbejdsdag kunne f.eks. starte kl. 6 om morgenen og slutte kl. 7 om aftenen, incl. ca. 2 timers pauser. Det må antages, at den daglige arbejdstid i landbruget og dele af provinsen f.eks. for tyende har været længere; i landbruget med variation fra sommer til vinter. Endvidere har ufaglærte arbejdere i hvert fald indtil omkring 1920 haft en generelt længere arbejdstid end de faglærte arbejdere, jvf. (Christensen, 1975: 70). Søndagsarbejde var en almindelig foreteelse, dog således at der efterhånden standstedes mellem kl. 12 og 16. Omkring 1900

ophørte søndagsarbejdet for de fleste grupper på arbejdsmarkedet. Undtagelser er f.eks. slagtere, møllere, bagere og specielt barberer, for hvem søndagen var noget af et tilløbsstykke, (Dybdahl, 1982: 235).

Den i 1919 markante nedsættelse af den ugentlige arbejdstid til 48 timer med ikrafttræden senest pr. 1. januar 1920 svarende til 8 timer daglig og søndagsfri skal ses i sammenhæng med højdepunktet for den syndikalistiske bevægelse som pressionsgruppe. 48-timers ugen oprettholdes indtil slutningen af 1950'erne, hvor den nedsættes til 45 timer. Herefter en hurtig gradvis udvikling, der resulterer i en 5-dages uge, jvf. tabel 1 og figur 2. I dag er den overenskomstmæssige arbejdstid på størstedelen af det manuelle arbejdsmarked 40 timer ugentlig. Udenfor

Tabel 1. Den aftalte ugentlige arbejdstid.

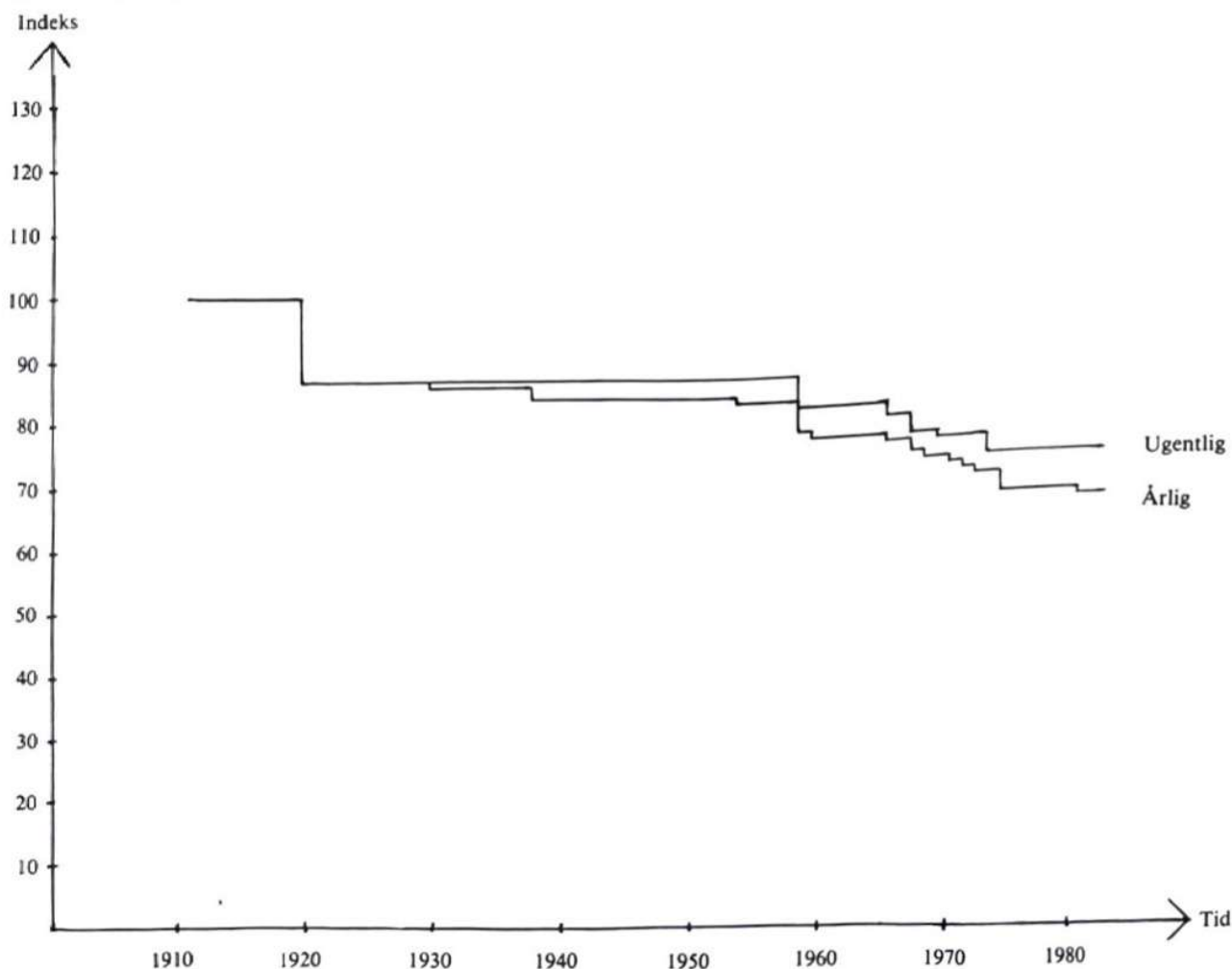
År	1911	1920	1959	1966	1968	1970	1974
Arbejdstid, timer	55	48	45	44	42½	41¾	40
Indeks (1911 = 100)	100	87	82	80	77	76	73

Anm.: Tallet for 1911 er skønnet, jvf. (Christensen, 1975: 70-72). Tallene vedrører ikrafttrædelsesåret. Vedr. ikrafttrædelsestidspunkt: 1920 (senest 1. januar), 1959 (1. marts; etapevis nedsættelse var også mulig med 1 time 1. marts 1958, 1. marts 1959 og 1. marts 1960), 1966 (1. marts), 1968 (1. juni), 1970 (1. september) og 1974 (1. december). Bemærk, at der er mindre forskelle blandt faggrupperne vedr. ikrafttrædelsestidspunkt.

det manuelle arbejdsmarked ofte også en 40-timers uge, men incl. betalte pauser. En undtagelse til dette generelle billede er f.eks. i landbruget, hvor arbejdstidsforkortelserne så at sige har været forsinket i forhold til udviklingen på det manuelle arbejdsmarked, eksempelvis først en 48-timers arbejdsuge i slutningen af 1950'erne. Modsat har arbejdstiden for personer på holddriftsarbejde (2. og 3. skift) gene-

relt foregrebet udviklingen. Alt i alt har der for en fuldtidsbeskæftiget person på det manuelle arbejdsmarked været tale om en arbejdstidsforkortelse vedrørende den aftalte ugentlige arbejdstid i perioden 1911-1983 på over 25% og for perioden siden midten af 1950'erne på over 15%. Den relativt største arbejdstidsforkortelse forekom i forbindelse med indførelse af 48-timers ugen i 1920. Bemærk at ar-

Figur 2. Ugentlig og årlig arbejdstid 1911-1983.

Anm. Jvf. tabel 1 og 3.

bejdstiden og udviklingen i denne både for de enkelte grupper på det manuelle arbejdsmarked og udenfor det manuelle arbejdsmarked må antages at give et billede med store variationer, dog således at variationerne over tiden er blevet mindsket, herunder også vedr. de faktiske arbejdstider. Som kuriosum kan beregnes hvornår 35-timers ugen indføres, hvis det tidligere udviklingsforløb fortsætter. En mekanisk ekstrapolation af faldet i det ugentlige timetal i perioden 1911-1974 vil resultere i indførelse af 35-timers ugen omkring år 2000. Hvis fremskrivningen baseres på udviklingen i perioden 1959-1974 sker indførelse af 35-timers ugen omkring år 1991.

Dette udviklingsforløb er ikke et særkende for Danmark, jvf. (Arbejdsministeriet, 1968: 21-36; Armstrong, 1984: 28; Milhøj, 1960: 25). I de fleste vestlige lande var en 60 timers arbejdsuge udbredt op til 1870'erne. Herefter indtræffer et gradvist fald til en ugentlig arbejdstid på 54 timer, som umiddelbart efter 1. verdenskrig reduceres til 48 timer ugentlig. Svarende til forløbet i Danmark blev de 48 timer opretholdt til efter 2. verdenskrig, dog således at Danmark som et af de eneste vesteuropæiske lande først i 1959 reducerede arbejdstiden til 45 timer ugentlig. Udviklingen i den egentlige arbejdstid i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne i Danmark løber parallelt med udviklingen i de fleste vestlige lande. Normalarbejdssugen i Danmark i dag er som sagt 40 timer på det manuelle arbejdsmarked, hvilket også er

det generelle billede i de fleste vesteuropæiske lande; yderpunkterne er Belgien med 38 timer og 42-44 timer i Schweiz (Arbejdsministeriet, 1984: 32). Endvidere foreligger der aftaler om nedsættelse af den ugentlige arbejdstid i de nærmeste år i Vesttyskland, Schweiz, Holland og Finland. Det er også karakteristisk i de vesteuropæiske lande, at de offentlig ansatte har en ugentlig arbejdstid på under 40 timer.

b) Årlig arbejdstid.

Udviklingen i ferielængde må inddrages når udviklingsforløbet for den årlige arbejdstid skal blotlægges. Ifølge (Dybdahl, 1982: 235) var ferie et ukendt fænomen før 1890'erne og forekommer i årene herefter alene spredtvis med et par dage om året. Udviklingen siden 1911 fremgår af tabel 2. Hvor den ugentlige arbejdstid i perioden fra 1920 og frem til slutningen af 1950'erne var uændret, er det bemærkelsesværdige for udviklingen i ferielængde, at der i denne periode sker en udvidelse af feriens længde fra ca. ½ uge i 1920 til 3 uger i 1955, hvilket svarer til en 6-dobling. Således viser udviklingen en substitution mellem reduktion af ugentlig arbejdstid og forlængelse af ferie. Som det fremgår af tabel 2 har udviklingen på feriefronten siden 1911 nærmest været eksplosiv svarende til et fald i antal arbejdsuger på årsbasis i perioden 1911-1983 på ca. 9%, jvf. tabel 3. På ferieområdet er der også store forskelle mellem det manuelle arbejdsmarked og for grupper udenfor dette.

Tabel 2. Ferielængde.

År	1911	1920	1930	1938	1954	1955	1972	1973	1980	1981
Ferielængde, uger à 6 dg.	½	½	1	2	2½	3	3½	4	4½	5
Indeks (1911 = 100)	100	150	300	600	850	900	2050	1200	1300	1500

Anm. Tallene for 1911, 1920 og 1930 er skønnede, jvf. (Hansen og Henriksen, 1980: 321; Pedersen, 1977b: 191). Tallene fra og med 1954 er justeret i overensstemmelse med ikrafttrædelsestidspunkt, jvf. (LO, 1983: 12).

F.eks. har udviklingen i ferielængde for selvstændige og landmænd været betragteligt forsinket i forhold til udviklingen på det manuelle arbejdsmarked. På den anden side har f.eks. funktionærer uden underordnede i den offentlige sektor (dvs. især lærere) mindst 6 ugers ferie om året. Der har i store træk fundet en parallel udvikling sted i de fleste vesteuropæiske lande (Armstrong, 1984: 29-30). I dag har hovedparten af landene omkring 5 ugers ferie med et spænd fra 4 uger i Irland, Belgien og Schweiz til 6 uger i Vesttyskland, Island og Holland (Arbejdsministeriet, 1984: 32).

Det samlede resultat af både reduktion af ugentlig arbejdstid og ferieforlængelse på den årlige arbejdstid fremgår af tabel 3 og er illustreret i figur 2. Der fremkommer

Tabel 3. Årlig arbejdstid.

	Uger	Timer	Indeks for timer (1911 = 100)
1911	50 $\frac{1}{6}$	2759	100
1920	50	2400	87
1930	49 $\frac{1}{2}$	2376	86
1938	48 $\frac{1}{2}$	2328	84
1954	47 $\frac{3}{4}$	2288	83
1955	47 $\frac{1}{2}$	2280	83
1959	47 $\frac{1}{2}$	2161	78
1960	47 $\frac{1}{2}$	2138	77
1966	47 $\frac{1}{2}$	2098	76
1967	47 $\frac{1}{2}$	2090	76
1968	47 $\frac{1}{2}$	2048	74
1969	47 $\frac{1}{2}$	2019	73
1970	47 $\frac{1}{2}$	2006	73
1971	47 $\frac{1}{2}$	1983	72
1972	47	1962	71
1973	46 $\frac{1}{2}$	1941	70
1974	46 $\frac{1}{2}$	1935	70
1975	46 $\frac{1}{2}$	1860	67
1980	46 $\frac{1}{6}$	1847	67
1981	45 $\frac{1}{2}$	1820	66

Anm. Tallene er justeret vedr. ikrafttrædelsestidspunkt, jvf. anmærkning til tabel 1. Et år antages at svare til netop 52 uger og der forudsættes søgneheligdage og øvrige fridage svarende til 1 $\frac{1}{2}$ uge om året gennem hele perioden. Jvf. (Christoffersen, 1984: 119; Arbejdsministeriet, 1984: 28; LO, 1983: 12).

en reduktion af den årlige arbejdstid på næsten 35% med reduktionen af den ugentlige arbejdstid som den væsentligste årsag.

c) Arbejdstid i et livsforløb.

For at beregne arbejdstid for et livsforløb for en fuldtidsbeskæftiget person på det manuelle arbejdsmarked må der tilvejebringes oplysninger om det gennemsnitlige antal år som en person opholder sig i arbejdsstyrken. Beregning af antal år i arbejdsstyrke foretages på grundlag af aldersgruppespecifikke erhvervsfrekvenser. Da udviklingen i erhvervsfrekvenser forløber ganske uensartet for mænd og kvinder foretages beregningerne af antal år i arbejdsstyrke særskilt for mænd og kvinder. Denne skelnen begrundes desuden i forskellige udviklingsforløb vedrørende arbejdsløshed og deltidsbeskæftigelse for mænd og kvinder, jvf. senere. Der foretages derimod ikke en opdeling i gifte og enlie, da denne skelnen i dag ikke anses for adækvat.

Beregningsmetoden er som følger: Hvis erhvervsfrekvensen for de 15-19-årige er 0,555 beregnes antal år i arbejdsstyrken for en person i denne 5-årsaldersgruppe til $0,555 \cdot 5$, dvs. erhvervsfrekvens multipliseret med aldersgruppestørrelse. I dette eksempel vil en person i aldersgruppen 15-19 år i gennemsnit befinde sig $0,555 \cdot 5$ ($= 2,775$) år i arbejdsstyrken. Dette tal summeres med tilsvarende talstørrelser for de følgende aldersgrupper, og summen er det beregnede udtryk for antal år i arbejdsstyrken for en gennemsnitsperson, se tabel 4. For aldersgruppen over 70 år foretages beregningen, som om der var tale om 5-årsaldersgruppen 70-74-årige. En i princippet mere relevant beregningsmetode er: Erhvervsfrekvens multipliseret med forventet levetid for en 70-årig. Ved anvendelsen og fortolkningen af disse be-

regninger må have for øje, at det ikke er beregninger af det forventede antal år i arbejdsstyrken for 0-årige, men i stedet det forventede antal år i arbejdsstyrken for personer, der ikke forlader arbejdsstyrken »ufrivilligt« i form af død (Armstrong, 1984: 31). Ydermere kan beregningen som udtryk for antal år i arbejdsstyrken diskuteres, idet den forventede alder ved udtrædelse bestemmes af forholdene i indtrædelsesåret. Det er dog min vurdering, at som tværsnitsmetode er den gennemførte beregning acceptabel og brugbar.

Tabel 4. År i arbejdsstyrke.

År i arbejdsstyrke				
År	Mænd	Indeks 1911 = 100	Kvinder	Indeks 1911 = 100
1911	52,0	100	17,6	100
1921	51,4	99	17,8	101
1930	50,6	97	19,3	110
1940	51,2	98	19,6	111
1950	50,7	98	19,5	111
1960	50,7	98	19,6	111
1965	50,0	96	21,5	122
1970	47,2	91	23,3	132
1975	44,8	86	-	-
1976	45,1	87	-	-
1977	45,0	87	-	-
1978	45,3	87	30,6	174
1979	44,2	85	32,5	185
1981	43,5	84	33,6	191
1983	43,0	83	34,9	198

Anm. Beregningerne er foretaget på grundlag af erhvervsfrekvenser. Hvis erhvervsfrekvensen f.eks. er 0,614 for de 15-19 årige, beregnes antal år i arbejdsstyrken for denne 5-års aldersgruppe til $0,614 \cdot 5 = 3,07$ år; osv., jvf. teksten. For aldersgruppen over 70 antages afgrænsning til 70-74 årige. Bemærk at beregninger for 1911-1970 og 1975-1983 henholdsvis er baseret på folketællingstal (jvf. Statistiske Efterretninger 1976 A29, 1977 A27, 1978 A7, 1979 A11, 1981 A3, 1982 A15 og 1984:6 - Arbejdsmarked). Beregningerne for 1975-1983 er endvidere baseret på erhvervsfrekvenser for den primære arbejdsstyrke.

For mænd er antal år i arbejdsstyrken i perioden 1911-1983 reduceret med ca. 17% (fra 52,0 til 43,0 år i arbejdsstyrke), herunder ca. 14% i perioden 1965-1983.

For kvinder går udviklingen i modsat retning, idet antal år i arbejdsstyrken i perioden 1911-1983 er næsten fordoblet (fra 17,6 til 34,9 år i arbejdsstyrke), herunder ca. 50% i perioden 1970-1983. (Bemærk dog at tallene for 1911-1970 er baseret på folketællingsdata og for 1975-1983 er baseret på arbejdsstyrkeundersøgelserdata). Dvs. at hvor kvinderne i 1911 befandt sig i arbejdsstyrken ca. 34 år mindre end mændene, så er denne forskel i 1983 reduceret til ca. 8 år med en forskel i 1970 på ca. 24 år.

Tabel 5. Arbejdsløsheds- og deltidsprocenter.

Arbejdsløshedsprocent			Deltidsprocent	
År	Mænd	Kvinder	Mænd	Kvinder
1967	1,3	1,0	5,6	28,9
1969	1,0	1,2	4,6	30,8
1970	0,7	0,7	4,2	33,2
1971	1,3	0,9	5,1	35,3
1972	1,7	1,1	5,2	36,3
1973	0,6	1,1	4,1	40,4
1974	3,5	3,7	4,2	40,7
1975	4,7	5,1	4,0	41,7
1976	5,9	7,0	5,5	45,1
1977	6,0	9,2	5,4	46,1
1978	6,8	10,4	5,4	47,7
1979	4,2	8,2	5,2	46,2
1981	10,0	10,7	5,6	46,4
1983	10,7	12,3	6,7	44,8

Anm. Arbejdsløshedsprocent er antal arbejdsløse i procent af antal personer i arbejdsstyrken. Deltidsprocent er beregnet som antal deltidsbeskæftigede i procent af antal beskæftigede i alt.

Kilde: Beskæftigelsesundersøgelser (1967-1975): Statistiske Efterretninger 1969-74, 1970-72, 1973-61 og 1976 A21. Arbejdsstyrkeundersøgelser (1976-1983): Statistiske Efterretninger 1976 A29, 1977 A27, 1978 A7, 1979 A11, 1981 A3, 1982 A15 og 1984: 6 - Arbejdsmarked.

Den samlede arbejdstid for et livsforløb kan nu beregnes på grundlag af tabellerne 3-5. Resultaterne fremgår af tabel 6 og er illustreret i figur 3. Udviklingen for den mandlige arbejdskraft viser en arbejdstidsreduktion for et livsforløb i perioden 1911-1983 på ca. 45%. Bortset fra perio-

derne 1911-1921 og 1965-1975 med relativt store reduktioner i arbejdstiden for et livsforløb for mænd, har udviklingen været karakteriseret af en behersket stabil nedadgående tendens. Denne udvikling kan opdeles i tre komponenter a) reduktion af ugentlig arbejdstid, b) øget ferielængde/færre arbejdsuger pr. år og c) reduktion af antal år i arbejdsstyrke. I perioden 1911-1983 er den ugentlige arbejdstid reduceret med over 25%, antal arbejdsuger pr. år reduceret med ca. 9% og antal år i arbejdsstyrke reduceret med ca. 17%.

Ovennævnte beregninger vedrører imidlertid en mandlig arbejder, der i hele perioden er karakteriseret ved at være beskæftiget og herunder beskæftiget på fuld tid. For at få et mere sigende billede for gennemsnitspersonen må der således korrigeres bl.a. for forekomst af arbejdsløshed og deltidsbeskæftigelse. Bemærk at det ved en vurdering af den beskæftigelsesmæssige effekt af en ugentlig arbejds-

tidsnedsættelse, er vigtigt at få afklaret, hvor mange der faktisk arbejder 40 timer eller derover om ugen; dvs. antal arbejdsløse og deltidsbeskæftigede er centrale størrelser. Jvf. i øvrigt at i denne sammenhæng er den eneste forskel mellem arbejdsløshed og deltidsbeskæftigelse blot timetallet (Bemærk dog at det er muligt at være karakteriseret som deltidsbeskæftiget og arbejdsløs på samme tidspunkt). For den mandlige arbejdskraft korrigeres tallene alene for arbejdsløshed og kun i perioden siden 1970 (Der korrigeres ikke for deltidsbeskæftigelse, da denne vurderes dels at være af et begrænset omfang og ikke er karakteriseret af væsentlige ændringer i omfang). A priori må inddragelse af arbejdsløshedstal for perioden før 1970 forventes at give sig udslag i et mindre stabilt udviklingsforløb. Udviklingen siden 1970 med inddragelse af komponenten arbejdsløshed viser en reduktion på ca. 26%, hvor tallet uden arbejdsløshedsjustering var ca. 17%.

Tabel 6. Arbejdstid for et livsforløb. Indeks 1911 = 100 for livsforløb (1).

År	Livsforløb(1)				Livsforløb(2)		Livsforl.(3)
	Mænd		Kvinder		Mænd	Kvinder	Kvinder
	Timer	Indeks	Timer	Indeks	Indeks	Indeks	Indeks
1911	143468	100	48558	100	-	-	-
1921	123360	86	42720	88	-	-	-
1930	120226	84	45857	94	-	-	-
1940	119194	83	45629	94	-	-	-
1950	118030	82	45396	93	-	-	-
1960	108397	76	41905	86	-	-	-
1965	106900	75	45967	95	-	-	-
1970	94683	66	46740	96	66	95	83
1975	83328	58	-	-	55	-	-
1976	83886	58	-	-	55	-	-
1977	83700	58	-	-	55	-	-
1978	84258	59	56916	117	55	105	86
1979	82212	57	60450	124	55	114	94
1981	79170	55	61152	126	50	113	93
1983	78260	55	63518	131	49	115	96

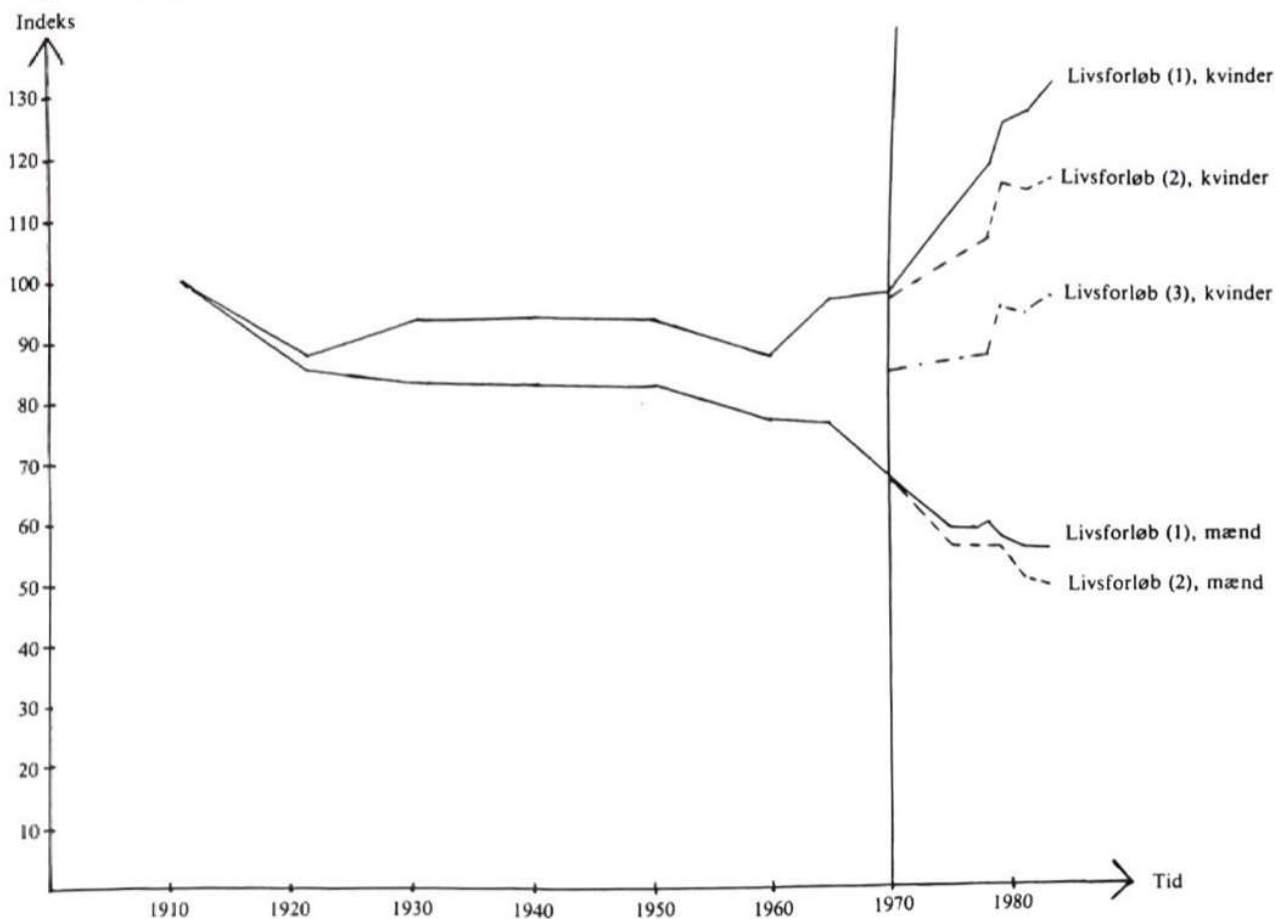
Anm. Livsforløb(1) er ikke korrigeret for (excl.) arbejdsløshed og deltidsbeskæftigelse. Livsforløb(2) er incl. arbejdsløshed og excl. deltidsbeskæftigelse. Livsforløb(3) er incl. arbejdsløshed og deltidsbeskæftigelse. Tallene er beregnet på grundlag af tabel 3-5. Der er ved beregningen af livsforløb(3) forudsat et deltidsgennemsnit på 25,0 timer; ifølge Arbejdsministeriets arbejdstidsundersøgelse (1982) var deltidsgennemsnittet for 1982 på 24,1 timer (med betydelig variation).

Udviklingen for den kvindelige arbejdskraft stiller sig ganske anderledes, jvf. figur 3, hvor det fremgår at udviklingen siden 1960 er diamentralt modsat mændenes. For perioden som helhed for en beskæftiget kvindelig arbejder på heltid er arbejdstiden for et livsforløb forøget med over 30%. Udviklingen i perioden fra 1911-1970 - med mindre udsving undervejs - resulterer næsten i en uændret arbejdstid, hvorfor forøgelsen i arbejdstiden stort set kan henføres til perioden efter 1970. Dette resultat er et udslag af forskelligrettede tendenser, idet henholdsvis den ugentlige arbejdstid og antal arbejdsuger pr. år i perioden 1911-1983 er reduceret med over 25% og ca. 9%, hvorimod antal år i arbejdsstyrke er forøget med næsten 100%.

Når udviklingen for den kvindelige arbejdskraft undersøges, er det endnu mere

vigtigt at korrigere tallene for udviklingen i arbejdsløshed og specielt deltidsbeskæftigelse, idet en væsentlig del af tilgangen til den kvindelige arbejdsstyrke dækker over en umiddelbar parallel vækst i arbejdsløshed og deltidsbeskæftigelse i 1970'erne. Derfor er de ukorrigerede tal for den kvindelige arbejdskraft i værste fald misvisende. Følgen af at korrigere for arbejdsløshed og deltidsbeskæftigelse fremgår af tabel 6 og er illustreret i figur 3. Væksten i arbejdstid for et livsforløb for kvinder siden 1970 med inddragelse både af arbejdsløshed og deltid er næsten 16%, svarende til en vækst for de ukorrigerede tal på ca. 36%, dvs. de ukorrigerede tal er udtryk for en overvurdering af det sande billede for en kvindelig gennemsnitsarbejder. Det bør fremhæves, at gennemsnitsmål for den kvindelige arbejdskraft på grund af store variationer

Figur 3. Arbejdstid for et livsforløb 1911-1983.

Anm. Jvf. tabel 6.

indenfor denne gruppe er en relativ mindre sigende størrelse. Et andet problem er at hjemmearbejdende kvinder (husmødre) ikke registreres som del af arbejdsstyrken, hvilket er ensbetydende med en undervurdering af den reelle erhversfrekvens, samt betyder, at en vis del af stigningstakten i erhvervsfrekvenser for kvinder er en »quasi-stigning«. A priori må resultatet ved inddragelse af hjemmegående kvinder blive, at den tilsyneladende stigning i antal år i arbejdsstyrke mindskes og evt. fjernes eller endog bliver negativ. Konsekvensen heraf kan blive at arbejdstiden for kvinder for et livsforløb ikke udviser den kraftige stigning i perioden 1960-1983, som bl.a. fremgår af figur 3, men i virkeligheden ligger tæt op ad udviklingen for den mandlige arbejdskraft.

Der er i det foregående fokuseret på udviklingen særskilt for mænd og kvinder. Et udviklingsforløb der er mindst lige så interessant, er forløbet for enheden familie. Det forekommer ganske sandsynligt, at den typiske danske familie for 20 år siden havde 48 timers erhvervsarbejde om ugen, hvor situationen i dag snarere er en »familiearbejdstid« på 60 timer, sammensat af et fuldtids- og et halvtidsarbejde (En sådan udvikling kan ikke undgå at have visse familiemæssige virkninger).

d) Andre arbejdstidsforkortelsesfaktorer. Udover ændret ugentlig arbejdstid, ferielængde og antal år i arbejdsstyrke er der en række andre faktorer, der påvirker arbejdstiden. Fænomenerne arbejdsløshed og deltidbeskæftigelse blev nævnt og taget højde for i sidste afsnit. Modsætning deltidarbejde og arbejdsløshed er overarbejde, dobbeltarbejde og »sort« arbejde fænomener, der alt andet lige påvirker arbejdstidsniveauet i opadgående retning. Ovennævnte tal for arbejdstid undervurderer således alt andet lige niveauet. Det

er dog her mere interessant at undersøge ændringer i niveauet. Desværre er de talmæssige oplysninger om disse faktorer temmelig sparsomme og sporadiske. A priori må forekomst af overtid, dobbeltarbejde og »sort« arbejde forventes at spille en desto større rolle, desto lavere normal arbejdstid. Angående overarbejde har omfanget indenfor LO/DA-området med en svag faldende tendens været temmelig stabilt i en årrække, svarende til 2½-3 pct. af alle arbejdstimer, bemærk dog evt. afspadsering af overarbejde (LO, 1983: 17).

Fravær i forbindelse med sygdom, barselsorlov m.v., efteruddannelse, strejke, lock-out osv. er også forhold, der påvirker arbejdstiden for en person i arbejdsstyrken.

3. Afslutning

Den enkelte person kan antages at tilstræbe en optimal fordeling af dagliglivet i arbejdsliv, fritidsliv, familieliv og samfundsliv (U-90 terminologi). Begrebet arbejdstidsforkortelse spiller en essentiel rolle for arbejdslivet. En arbejdstidsforkortelse kan hævdes alene at være ønskelig for den enkelte person, såfremt den afspejler personens langsigtede præferencer for sammensætningen af arbejdsliv, fritidsliv, familieliv og samfundsliv. Hvis dette ikke er tilfældet, kan følgen af en arbejdstidsforkortelse udmønte sig i forsøg fra personen på at kompensere for den institutionelle ændring gennem overarbejde, dobbeltarbejde, »sort« arbejde, osv. I så fald er slutfacit ikke en reel arbejdstidsforkortelse. Spørgsmålet er, om den historiske udvikling har været i overensstemmelse med de enkelte individers langsigtede præferencer. Det må vurderes med baggrund i talmæssige oplysninger for overarbejde osv., at en sådan overensstemmelse har været det generelle billede.

Realtimelønsudviklingen må anses for en hovedårsag til ændrede præferencer over tiden. Muligheden for individuelt forskellige præferencemønstre behøver ikke nødvendigvis at mindske overensstemmelsen, eftersom f.eks. der er en vis mulighed for individuelt at bestemme den ugentlige arbejdstid via deltidsbeskæftigelse. Med henblik på en vurdering af overensstemmelse efterfølgende en arbejdstidsforkortelse i morgen, kan der gøres brug af resultaterne i (Mørkeberg, 1982), som giver en umiddelbar formodning om, at store dele af befolkningen anser det for ønskeligt med gennemførelse af en ugentlig arbejdstidsforkortelse.

Litteratur:

- Arbejdsministeriet (1968): *Arbejdstid og ferie*. Redegørelse afgivet af det af Arbejdsministeriet den 12. maj 1967 nedsatte udvalg. København.
- Arbejdsministeriet, Det tekniske udvalg vedrørende ændret arbejdstid (1984): *Rapport om Arbejdstid*. Virkninger af ændret arbejdstid og fleksibilitet i arbejdstidsmønstret. København.
- Arbejdsministereiet, Økonomisk-statistisk konsulent (1983): *Arbejdsmarkedet og arbejdsmarkedspolitik*. København.
- Armstrong, P. J. (1984): *Work, rest or play? Changes in time spent at work*; s. 26-44 i P. Marstrand (red.): *New technology and the future of work and skills*. Frances Pinter, London.
- Bach, Henning Bjerregård m.fl. (1984): *Samfundsvidenskabelig litteratur om arbejdstidsnedsættelser*. Socialforskningsinstituttet, København.
- Christensen, J. P. (1975): *Lønuviklingen inden for dansk håndværk og industri 1870-1914*. Akademisk Forlag, København.
- Christoffersen, Henrik m.fl. (1984): *Memorandum om konsekvenserne af nedsat arbejdstid i den offentlige sektor*. Amtskommunernes og Kommunernes Forskningsinstitut, København.
- Dybdahl, V. (1982): *Dansk socialhistorie*. Bind 5. Det nye samfund på vej 1871-1913. Gyldendal, København.
- Hansen, S. Å. (1974): *Økonomisk vækst i Danmark*. Bind II: 1914-1970. Akademisk Forlag, København.
- Hansen, S. Å. (1976): *Økonomisk vækst i Danmark*. Bind I: 1720-1914. Akademisk Forlag, København.
- Hansen, S. Å. og I. Henriksen (1980): *Dansk socialhistorie*. Bind 6. Sociale brydninger 1914-39. Gyldendal, København.
- Kjærsgaard, K. (1982): *Arbejdstidspolitik*. Økonomi og Politik, 4: 51-62.
- Larsen, H. H. (1984): *At få noget mer ud af noget mindre...* DJØF-bladet 1984: 427-429.
- LO (1983): *Kortere arbejdstid*. En vej til større velfærd og mindre arbejdsløshed. København.
- Milhøj, P. m.fl. (1960): *45 timers ugens indførelse 1958-60*; Socialforskningsinstituttets publikationer 4. Teknisk Forlag, København.
- Pedersen, P. J. (1977a): *Arbejdsstyrke og beskæftigelse 1911-70*. Socialt Tidsskrift: 31-56.
- Pedersen, P. J. (1977b): *Langtidssammenhæng mellem produktivitetstigning og beskæftigelsesgrad*. Nationaløkonomisk Tidsskrift: 175-192.
- Statistiske Efterretninger. Diverse årgange.